

Забулений світ єврейського Львова

Єврейські пам'ятки є важливою складовою урбаністичного пейзажу та історичних традицій Львова. Євреї мешкали тут поряд із українцями, німцями, поляками та вірменами протягом майже шести століть. Співжиття цих народів не завжди було безхмарним. Однак невпинне зростання кількості юдеїв у Львові засвідчує, що велося їм тут не найгірше. На початку ХХ ст. євреї складали третину жителів міста, існували цілі єврейські дільниці. Представники цього древнього народу мали понад дві сотні синагог, власні школи та гімназії, видавництва і газети, бібліотеки й театри, музеї та інші заклади культури. Єврейські підприємці володіли великими промисловими й будівельними фірмами, готелями, ресторанами, кав'ярнями, численними чиншовими кам'яницями і закладами сфери послуг.

Знакові символи єврейського Львова – це не лише давня юдейська дільниця в межах міських мурів та синагога “Золота Роза”. Чимало створеного львівськими євреями стало впізнаваними “родзинками” міського ландшафту й сприймається зараз радше як львівські, ніж єврейські пам'ятки. Це й виконані Яном Генриком Розеном розписи вірменського собору, спроектована Фердинандом Касслером кам'яниця Йони Шпрехера, збудовані архітектурною фірмою Міхала Уляма універмаг “Магнус”, “Народна гостиниця”, кам'яниці Мойсея Рогатина й Адольфа Сеґаля. Родина Бачевських подарувала Львову один із найпопулярніших та найупізнаваніших товарних брендів міста.

Помітний внесок зробили євреї у формування культурного обличчя та інтелектуального середовища Львова. У цьому плані насамперед слід відзначити діяльність книгарень Альтенбергів, Бодеків, Гельцелів, Грундів, Іґелів, Бернарда Полонецького. Серед тих, кому Львів завдячує привабливу ауру міста з колоритним товариським життям, – ресторатори Нафтула Тепфер, Лейба Атляс, Францішек Мошкович. Без єврейських авторів і виконавців (Генрика Фогельфандера, Мечислава Мондерера, Адольфа Фляйшера та інших) неможливо уявити “Веселу Львівську хвилю”.

Барвистий і багатомірний єврейський світ Львова загинув у роки німецької окупації міста 1941–1944 рр., яку змогли пережити менше одного відсотка євреїв, що мешкали тут до Другої світової війни. Німецькі нацисти розстріляли частину львівських євреїв, а решту вивезли до концентраційних таборів, з яких майже ніхто не повернувся. Крім цього, окупанти зруйнували найдавніші львівські синагоги, розграбували або знищили цінні мистецькі збірки, бібліотеки, численні приватні архіви людей науки й мистецтва. У повоєнний період байдужий до національних традицій радянський режим нічого не зробив для збереження тих пам'яток єврейської історії та культури, які дивом уціліли в місті. Від давнього єврейського Львова залишилася лише бліда тінь, що з кожним роком ставала дедалі примарнішою і малопомітною.

Останнім часом Львів переживає справжній бум зацікавлення своєю минувиною. Пропонований увазі Читача путівник покликаний увиразнити єврейську складову історії міста, привернути увагу до збережених слідів єврейської присутності в давній галицькій столиці, без яких історико-культурна мапа Львова буде неповною.

Цей путівник з'явився на світ завдяки допомозі багатьох людей – Івана Яремка, Романа Чмелика, Руслана Забілого, Ольги Лідовської. Унікальні ілюстративні матеріали зі своїх приватних збірок передали Олександр Жарівський і Ярослав Тинченко. Цінною була допомога Андрія Павлишина, Юлії Гришко, Олега Осаульчука, Тараса Іванишина, Ольги Гончар. Усім згаданим складаю щиро подяку.

Автор

Юзеф Коффлер (1896–1943 або 1944) – композитор, музиколог, музичний критик. Народився у Стрию на Львівщині. Закінчив гімназію в Стрию, навчався у Віденському університеті. У 1916 р. мобілізований до австрійського війська, із якого 1918 р. перейшов до Війська Польського. У міжвоєнний період завершив навчання у Відні, після чого працював там диригентом в Бургтеатрі. У 1925 р. повернувся до Львова, де до 1941 р. викладав у консерваторії. Один із перших у світі додекафоністів. Писав симфонії та камерні твори, komponував музику для балету. Загинув під час німецької окупації, імовірно, в околицях Кросно (тепер Підкарпатського воєвод., Польща).

Юзеф Коффлер

цені нацистами музиканти **Ю. Коффлер, Л. Мюнцер, М. Бауер, З. Ганд, Е. Штейнбергер** та ін.

Серед найвідоміших викладачів львівської консерваторії повоєнного періоду були євреї **Самуїл Дейч, Олександр Ейдельман, Дмитро Лекгер** та ін.

Перейшовши площу Галицьку, на котрій височіє пам'ятник королеві Данилові, виходимо на вулицю Валову.

Вулиця Валова:

Дім голови першої фракції

На **вул. Валовій, 11** у міжвоєнні роки працював автомобільний салон "Альтшуллер і спілка". У будинку на вул. Валовій, 15 були меблеві магазини Тененбаума і Попса. Будинок, де вони діяли, розібрали на початку XXI ст., тепер тут нова споруда, яку завершено 2005 р.

Будинок на **вул. Валовій, 21** на початку XX ст. був власністю відомого політика **Адольфа Стандта** (1870–1919).

Напроти горішньої частини вулиці Валової розташована площа Соборна.

У будинку на **пл. Соборній, 3** (вхід із південного боку) існувала крамниця та майстерня, де ремонтували друкарські та швейні машинки. Власником закладу був львівський єврей **Альтман-Геґедюш**, який якимось чином зумів роздобути

Адольф Стандт

реями. Деякі з них закінчувалися ходою до британського консульства на вул. Коральницькій (тепер вул. Волошина), де львівські євреї висловлювали свій протест проти британської політики обмеження єврейської імміграції до Палестини.

У будинку по вул. Шолом-Алейхема, 12 також працювали єврейські заклади культури. 1 березня 1925 р. тут відкрилася бібліотека єврейської школи, яка перебувала на утриманні громади. 13 грудня 1930 р. у залі засідань єврейської релігійної громади відбулась інвагурація з нагоди початку діяльності Єврейського народного університету ім. Альберта Айнштейна.

З цією будівлею також пов'язане створення перших музейних збірок львівської юдаїки. З ініціативи **Макса Бінештока** та **Зигмунта Шпербера** у січні 1920 р. тут відкрилася Перша виставка єврейського мистецтва. 17 травня 1934 р. на другому поверсі будинку єврейської релігійної громади відкрився перший у Львові музей юдаїки. В музеї було зібрано пам'ятки єврейської історії та культури з багатьох місцевостей Галичини. Частина експонатів була депозитом родини покійного доктора Райхенштайна. В експозиції Музею представлено стародавні срібні вироби культового призначення з львівських синагог, тканини XVII–XIX ст. (парохети, капорети та ін.), ємності на бесанім, ханукальні лампи, зразки культової та світської кераміки, колекцію вибічаної тканини (з майстерень єврейських т. зв. "друкарів"), колекцію кетуб (шлюбних контрактів), виконаних на пергаменті (переважно італійського походження), корони на Тору, а також фотографії пам'яток архітектури та надгробків. Музей був закритий радянською владою 1940 р., частина його збірок тепер зберігається у фондах Музею етногра-

*Срібні речі культового призначення із львівських синагог.
Сучасне фото*

*Угорі – золотий шлюбний перстень, унизу – срібні навершья на Тору.
Сучасне фото*

*Екслібрис
Максиміліяна Гольдштейна*

*Будинок
на вул. Шолом-Алейхема, 11.
Сучасне фото*

фії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України у Львові. Останнім охоронцем фондів музею був **Максиміліян Гольдштейн**.

Під час німецької окупації в підвалі будинку зібрали найцінніші давні Тори та інші єврейські релігійні книжки. З дозволу митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького у серпні 1942 р. Тори перенесли на гору Св. Юра, де заховали в палаці греко-католицьких митрополитів.

У повоєнний час радянська влада віддала будинок для потреб медичних навчальних закладів. Тут почергово працювали зуболікарська школа, медичне училище, окремі кафедри Львівського медичного інституту. Тепер у будинку містяться Львівський центр юдаїки та єврейської освіти, Міжнародний центр "Голокост" ім. доктора О. Шварца, Львівська обласна благодійна організація "Бней Брит Леополіс" ("Сини Завіту").

На протилежному боці вулиці (**вул. Шолом-Алейхема, 11**) зберігся будинок Товариства єврейських ремісників "**Яд Гарузім**" ("Уміла рука"), який 1895–1896 рр. зведено за проектом архітектора **Мавриція Зильберштайна**. Інтер'єр головної зали

з вітражами та скульптурним декором був виконаний у "новому єврейському стилі", що тяжів до сецесії. У 1913 р. залу реконструювала будівельна фірма **Міхала Уляма**.

Будинок "Яд Гарузім" був важливим центром єврейського суспільно-політичного життя. У 1919–1920 рр., коли в місті бракувало харчів, у цьому будинку єврейська громада видавала картки на отримання маці. У будинку від-

*Меморіальна стіна
на місці Великої
хасидської синагоги Белза.
Сучасне фото*

Аарон Роках

*Велика хасидська
синагога Белза.
Фото 1920-х рр.*

Белз займає особливе місце в історії єврейства, особливо хасидизму.

Перша літописна згадка про Белз походить з 1030 р. Колись місто було столицею князівства: серед українських удільних князівств саме Белзьке найдовше зберігало свою незалежність та адміністративну відрубність на заході України. Лише 1462 р. поляки скасували столичний статус Белза як центру Белзького князівства й перетворили місто на центр Белзького воєводства. Сьогодні Белз є одним із найменших міст Галичини та загалом України. На 2013 р. у Белзі було всього 2343 мешканці.

Євреї почали заселяти Белз у польські часи – ймовірно, в XVI ст. Найбільшої слави єврейській громаді Белза принесли цадики хасидської династії, яку на початку XIX ст. заснував раббі **Шалом Роках** (1779–1855). Наступними цадиками стали його син раббі **Єгошуа Роках** (1855–1894), внук раббі **Іссахар Дов Роках** (1894–1926) та правнук **Аарон Роках** (1877–1957).

У Белзі непогано збереглася давня єврейська дільниця, що простягається на захід від монастиря домініканок. Тут можна оглянути кілька-надцять єврейських вілл та кам'яниць кінця XIX – початку XX ст.

Велику хасидську синагогу Белза, яку спорудили в 1839–1845 рр., почали руйнувати за наказом